

Теорія та історія держави і права

УДК 342.52 (477)

Олена Богачова *

**ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ
КВАЛІФІКАЦІЇ ЗАКОНОТВОРЦІВ**

Автор статті розкриває сутність поняття «правосвідомість», проводить аналіз впливу рівня розвитку правової свідомості та правової культури на процеси демократизації всіх сфер суспільного життя.

Ключові слова: правосвідомість, правова культура суспільства, правова культура особи.

Богачева Е. В. Правосознание и правовая культура как основа профессиональной квалификации законодотворцев.

Автор статьи раскрывает сущность понятия «правосознание», проводит анализ влияния уровня развития правового сознания и правовой культуры на процессы демократизации всех сфер общественной жизни.

Ключевые слова: правосознание, правовая культура общества, правовая культура личности.

Bogachova O. V. Legal Awareness and Legal Culture as the Basis of Professional Qualifications of the Lawmakers.

Author of the article reveals the essence of the concept of legal consciousness, analyzes the influence of the level of development of legal consciousness and legal culture on the processes of democratization in all spheres of public life.

Keywords: legal consciousness, legal culture of society, the legal culture of personality.

Необхідною формою життєдіяльності людини та суспільства є правосвідомість, яка «служить джерелом правової активності та внутрішнім регулятором юридично значимого поведіння чи механізмом його здійснення» [1].

Через правову свідомість та завдячуючи їй законодавець, як наголошував Г. Гегель, «уловлює дух своєї доби» та відображає його у законах.

Правові норми закону впливають на правову свідомість громадян, формують уявлення про правові принципи, правові стосунки, відповідальність.

Закони дають державну силу правовим, політичним поглядам та уявленням, які зароджуються в громадській свідомості.

Таким чином, правова свідомість є органічною складовою, частиною законотворення та виконує роль його механізму.

Сутність правосвідомості, її визначення для ефективної дії права у суспільстві і державі досить ясно висловив І.А. Ільїн у своїх відомих трьох аксіомах.

Перша аксіома правосвідомості – почуття духовної гідності. Громадянин, який володіє зрілою духовною самосвідомістю, осмислює свій суб'єктивно-правовий статус, всі його елементи та свої повноваження, обов'язки й заборони та не принижує себе злочинно. Ще більш необхідним є почуття власної гідності для державної влади, адже політичний режим, який не культивує в народі почуття власної гідності, є приреченим.

Друга аксіома правосвідомості полягає, за І.А. Ільїним, в автономії чи самозаконності духу. Автономною є така правосвідомість, яка виконує вимоги закону, не застосовуючи при цьому насилля над собою, тому що прагне тієї ж мети, якій слугує закон.

Третя аксіома правосвідомості – взаємне та духовне визнання. Той хто навчився поважати в собі суб'єкта прав та обов'язків, той буде їх поважати й в інших [2].

У теорії права поняття правосвідомості формується як вид (форма) громадської свідомості, що складається з сукупності поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та уявлень, які характеризують ставлення людини, соціальних груп і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права та діяльності, пов'язаної з ним [3].

Структурними елементами правосвідомості є правова ідеологія та правова психологія.

Правову ідеологію можна визначити як систематизоване наукове вираження правових поглядів, принципів, вимог, ідей соціальної групи, суспільства загалом.

Правова психологія може бути охарактеризована як сукупність правових уявлень, бажань, почуттів, настроїв особистості, соціальної групи чи суспільства.

Від рівня ідеологічної підготовки особистості залежить можливість контролю над своїми емоціями та почуттями, вміння «володіти собою». Це є аргументом на користь взаємозв'язку, взаємозумовленості правової ідеології та правової психології як структурних елементів правосвідомості [4].

Право потребує правосвідомості, щоб діяти. Правосвідомості право необхідно, щоб надати предметові оцінку та соціальну справедливість.

За суб'єктами діяльності правова свідомість поділяється на індивідуальну, групову та громадську.

Індивідуальна правова свідомість притаманна конкретній особистості, групова – соціальній групі, громадським об'єднанням, партіям та ін. Громадська правова свідомість відображає правові погляди та стосунки більшості суспільства.

Теорія права виділяє три рівня правосвідомості: емпірична (повсякденна), теоретична (наукова) та професійна.

Емпірична (повсякденна) правосвідомість формується під впливом конкретних умов життя, особистого життєвого досвіду, правової інформованості та відображає безпосередньо сприйняті конкретні правові явища.

Теоретична (наукова) правосвідомість формується на підставі правових узагальнень, досліджень соціально-правової дійсності тощо.

Професійна правосвідомість формується на підставі кваліфіковано обґрунтованих суджень, висновків, закономірностей, вміння застосовувати право.

Проблема професійної правосвідомості заслуговує більш ретельного дослідження з точки зору значимості в законотворенні.

Сукупність професійної правосвідомості законотворців конкретизується в змісті правової ідеології та правової психології в системі притаманних цій групі правових знань, уявлень, установок, цінностей тощо.

На наш погляд, до професійної правосвідомості слід включити правосвідомість законотворців, яка повинна представляти собою систему правових знань, виражених в юридичних принципах, нормах та категоріях, у знанні основних тенденцій та закономірностей державно-правової дійсності.

Важливу роль в діяльності законотворців має відігравати їхня професійна підготовка, спроможність сприйняти нові знання в галузі права, які потрібні для розробки та прийняття закону, «стійке позитивне ставлення до права» [5], яке найбільше піддається деформації. Правова свідомість знаходить відображення у законах, має вплив на весь процес законотворення. Зміст закону, структурні особливості норм та законів виробляються у відповідності з установками правосвідомості, слугують корегуючи началом при розробці законодавчого акта. Правосвідомість зобов'язує у доступних формах викласти правові положення, своєчасно публікувати прийняті закони. Термінологія та мова закону повинні відповідати правовим уявленням, які склалися у суспільстві, рівню розвитку правової свідомості громадян країни.

При розробці соціально значимих законів важливу роль відіграє також правосвідомість народу, яка знаходить відображення у суспільній думці. В процесі законотворення велике значення має публічне обговорення законопроектів, що торкаються інтересів народу, оскільки правосвідомість допомагає адекватно оцінити зміст законопроекту.

Правові норми законів, у свою чергу, впливають на розвиток правосвідомості громадян, сприяють формуванню обґрунтованих, справедливих суджень, уявлень про правові стосунки, правові вимоги, суб'єктивні права, обов'язки та відповідальність.

Активна роль норм права проявляється у відношенні до індивідуальної та масової свідомості, політичних уявлень громадян.

Вплив норм права на суспільну правосвідомість знаходить своє відображення в тому, що закони держави дають «зелене світло» тим правовим поглядам, які зародилися в суспільній свідомості, але ще не стали домінуючими. Зазначені паростки ідей в процесі розробки закону піддаються всебічній оцінці, конкретизуються, вдосконалюються, та, отримавши відображення у законі, набувають статусу державної волі, що й стимулює їх активну роль в розвитку правосвідомості. Правові норми сприяють збагаченню змісту правосвідомості, оскільки конкретизують його, визначають загальні та специфічні ознаки юридичного факту, варіанти

правомірної та неправомірної поведінки суб'єктів правостосунків. Враховуючи соціально-політичні, економічні, духовні фактори суспільного життя, законодавець визначає межі правового втручання в регулювання суспільних відносин, може дати правову кваліфікацію тій дії, яка в суспільній думці до певного періоду розглядалася як об'єкт спірної оцінки та не підлягала правовому впливу. Правові акти здатні, таким чином, поширювати зміст правосвідомості, збагачувати її зв'язки, систему відносин з моральністю.

Як відомо, оволодіння правовими знаннями здійснюється шляхом засвоєння юридичних понять, термінів, приписів, тому проблема правосвідомості та мови закону має першочергове значення і в теоретичному, і в практичному відношенні.

Мова закону розглядає безпосередньо процес, історію розвитку державно-організованого суспільства, виникнення та становлення нових стосунків, які потребують правової регламентації, а також початок наступності в розвитку законотворення різних правових систем світу.

Для формування уявлення про закон на рівні масової свідомості громадян необхідно знати важливіші правові поняття, юридичну термінологію тощо.

Правосвідомість у суспільстві неоднорідна, суперечлива. Поки що домінує правовий нігілізм, легковажне відношення до права, законів. Однією з причин такого стану є «низька політична, правова та моральна культура громадян» [6], неефективність правотворчої діяльності, неналежний рівень роботи правоохоронних органів.

Правосвідомість є важливим елементом правової культури. «Правова культура, – за влучним визначенням американського вченого Л. Фрідмана, – це барометр суспільного життя, який одночасно є й суспільною силою, яка визначає, як часто той чи інший закон застосовується чи порушується на практиці, як його уникають чи як їм зловживають. Правова система без правової культури не діє».

Під правовою культурою в загальній теорії права розуміють «якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства» [7], розвитком правової освіти та правозастосовної діяльності, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини та взаємної відповідальності держави і громадянина.

Правова культура є неодмінною умовою формування правової держави, її громадянського суспільства, здійснення реформ, утвердження верховенства права в усіх сферах соціального буття, свободи, різноманітних способів і форм реалізації правового статусу особи.

Основною метою державної політики у процесі розбудови правової держави має стати суттєве підвищення правосвідомості, правової культури громадян та суспільства в цілому і, як результат, подолання явищ правового свавілля, неправомірних дій, правової безграмотності тощо. Особливого значення у цьому контексті набуває ефективне нормативно-правове впорядкування процесів суспільного розвитку. Необхідність вирішення цього завдання зумовлює підвищення ролі та значення правової культури, цілеспрямований вплив правових цінностей на процес трансформації суспільних відносин, окремо взяту людину.

Правова культура особи – це обумовлена правовою культурою суспільства властивість, що характеризується повагою до права, достатнім знанням змісту його норм та вмінням їх застосовувати у практиці повсякденності, а також правомірною поведінкою.

У широкому розумінні, правова культура може бути охарактеризована як суспільне явище, яке включає найважливіші результати сукупного правового досвіду суспільства, насамперед, право і правосвідомість, правову діяльність і правовідносини, законність і правопорядок, відображає якісний рівень розвитку законотворення і, як результат, чинного законодавства.

Правова культура, у вузькому розумінні цього терміну, утворює систему духовно-правових цінностей, правових знань, переконань, уявлень, світоглядно-правових орієнтацій, що відбиваються у правовій свідомості людей й органічно поєднуються з соціально-правовою активністю щодо творення суспільно-правового буття.

Правова культура суспільства складається з таких елементів: право, правовідносини, права та обов'язки, що становлять зміст правовідносин; правосвідомість, завдяки якій правова культура проникає у свідомість людини або соціальної групи; законність та правопорядок. Недостатне вивчення поняття «правова культура» в юридичній науці, а також пов'язаної з ним категорії «правосвідомість людини і громадянина» складає одну з проблем становлення і розвитку правової культури суспільства, особи та держави. Потребує також глибокого дослідження питання щодо місця правової культури в системі загальної культури, шляхів і способів її формування у контексті

світової теорії культури як своєрідного фундаменту правової культури суспільства і людини.

Слід зазначити, що правова культура – це не лише знання людиною законодавства, усвідомлення змісту і спрямованості розвитку законів та підзаконних актів, а й формування поваги до них, утвердження почуття законності та справедливості. Це також питання правового, соціологічного, філософського осмислення буття особи, функціонування суспільства, формування взаємовідносин особи і держави, взаємозв'язку суспільства і держави, їх ідентифікації як засобу та варіантів відповіді на виклики сьогодення.

В основі правової культури лежить визнання того, що право є важливою соціально-культурною цінністю. Жодне суспільство не може існувати без налагодженої системи взаємодії своїх членів одного з іншим, з соціальними спільнотами і групами. У процесі цієї взаємодії можуть відбуватися, як відомо, конфлікти інтересів і волі суб'єктів соціального спілкування, що актуалізує необхідність права як одного з ефективних засобів розв'язання соціальних проблем.

Правова культура має елементи загальної духовної культури та світової правової культури. Складовою світової правової культури є правова культура суспільства, рівень якої визначають стан правової і загальної культури народу, законотворення, якість законодавства, рівень правової захищеності особи тощо.

Правову культуру суспільства значною мірою визначає правова культура правосуддя, яка складається з цілого комплексу організаційних, фінансових, матеріальних, кваліфікаційних критеріїв.

Правова культура особи є завершальним елементом правової культури суспільства.

Регулятивний потенціал впливу правової культури на упорядкування суспільних відносин реалізується двояко: як вплив правової культури та пов'язаних з нею явищ: правової діяльності, правовідносин, законності та правопорядку тощо; як процес функціонування правової свідомості.

Особливого значення для розуміння правової культури набувають правові знання у вигляді системи наукових уявлень людини про право і правові явища. Правові знання збагачують правову культуру відомостями про конкретні правові норми, їх розуміння, усвідомлення сутності правових принципів, їх вимог, цілей тощо. Ці знання набуваються шляхом власних зусиль, правового навчання й освіти, соціального та правового досвіду.

У юридичній науці існують різні підходи до визначення поняття та структури правової культури.

Одні вчені відносять до елементів правової культури рівень правосвідомості, законності, досконалості законодавства, юридичної практики, інші вважають структурними елементами правової культури компоненти правової системи (правові тексти, діяльність, свідомість та розвиток суб'єктів).

При цьому виділяються такі структурно-складові рівні правової культури як побутовий, професійний, теоретичний.

Отже, правова культура суспільства – це складова загальної культури, система правових цінностей, що створюється і накопичується людьми і суспільством у процесі їх соціально-правової діяльності; сукупність факторів, що характеризують рівень правосвідомості, досконалості законодавства, стан законності й правопорядку.

Високий рівень правової культури є умовою формування демократичних засад життєдіяльності суспільства. Правова культура є основою відтворення правового досвіду, розвитку інтелектуального, духовного потенціалу народу, утвердження цілісної системи світоглядно-ціннісних орієнтацій.

У процесі демократизації всіх сфер суспільного життя та інтенсивного законотворення, рівень вимог до правової компетентності громадян суттєво зростає, що є важливою умовою формування правової держави та громадянського суспільства.

Важливе місце в духовному відродженні суспільства має підвищення рівня буденної і професійної правосвідомості, рівня правової культури громадян і законотворців, організація їхньої правової освіти та правового виховання.

Система правової освіти і правового виховання будується таким чином, щоб можна було забезпечити достатньо високий рівень правосвідомості і правової культури громадян різного віку і фаху, а також законотворців, громадських організацій, соціальних груп тощо.

Це потребує наукової розробки особливостей правовиховної роботи у середовищі різних соціальних груп.

Одним із засобів оцінки ефективності правоосвітньої та правовиховної роботи є систематичне проведення соціологічних досліджень, які спрямовуються на одержання показників динаміки правосвідомості і правової культури різних верств населення, рівня обізнаності з принципами права, положеннями різних галузей права, що визначає ступінь їх наближення до формування навичок автоматизму щодо реалізації правових приписів.

Першочерговим завданням на шляху формування традицій поваги до закону є подолання правового нігілізму. Сучасному українському суспільству властиві, на жаль, численні порушення законності, які часто-густо мають своєю основою правовий нігілізм.

Особлива небезпека подолання правового нігілізму полягає в тому, що він властивий не лише громадянам, а й законотворцям.

Нині правовий нігілізм живиться і поглиблюється низьким рівнем економічної і політичної культури суспільства, економічною нестабільністю, зниженням життєвого рівня населення, недосконалістю політичної системи тощо.

За даними соціологів, незначна частка громадян країни має елементарне уявлення про власні права, права людини загалом. Більшість тих, чиї права, за їхнім власним визнанням, порушувались, нікуди не зверталися з проханням про захист.

У результаті дослідження цього питання можна зробити висновок, що неодмінною умовою для формування правової держави, її громадянського суспільства, здійснення суспільно-правової реформи, утвердження верховенства права необхідна постійна скоординована діяльність щодо вдосконалення професійної підготовки законотворців, підвищення рівня їх кваліфікації, основу якої мають складати заходи щодо зміцнення правосвідомості та правової культури учасників законотворення.

Список використаних джерел:

1. Общая теория государства и права. Академический курс : В 3-х т. / Отв. ред. проф. М. Н. Марченко. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – Том 3. – С. 304.
2. Ильин И. А. Собр. соч.: В 10 т.. М., 1994. – Т. 4. – С. 308 – 385.
3. Кельман М. Е. Загальна теорія держави та права / М. Е. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – К. : Знання, 2004. – С. 519.
4. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист: ИНФРА-М, 2003. – С. 250.
5. Общая теория государства и права. Академический курс : В 3-х т. / Отв. ред. проф. М. Н. Марченко. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – Том 3. – С.314.
6. Матузов Н. И. Теория государства и права: Учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М.: Юрист, 2004. – С. 247.
7. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. – Харків: Право, 2002. – С. 246.

* Богачова Олена Вікторівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу теорії та практики законотворчої діяльності Інституту законодавства Верховної Ради України, Заслужений юрист України.

УДК 342.1 (477)

Сергій Болдижар *

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ НАРОДНИХ КОМІТЕТІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Досліджено процес формування народних комітетів Закарпатської України, які у 1944-1945 роках стали місцевими органами державної влади на Закарпатті. Здійснено аналіз нормативно-правових актів прийнятих Народною Радою Закарпатської України на підставі яких визначалась структура та компетенція народних комітетів. У статті визначено основні завдання цих органів на різних етапах їх розвитку.